

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено поступальний процес становлення та зміни парадигми соціальної політики в історичному розрізі. Узагальнено існуючі теоретичні підходи до визначення сутності та складових соціальної політики. Обґрунтовано авторське визначення сутності, суб'єктів, об'єктів та цілей соціальної політики.

The forward progress of social policy paradigm formation and change in the historical context is investigated in the article. Existent theoretical approaches concerning the definition of the essence and constituents of social policy are generalized. The authorial definition of essence, subjects, objects and aims of social policy is grounded.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найважливіше завдання, яке стоїть перед державами світу в ХХІ ст., полягає в досягненні такого розвитку, вихідною і кінцевою метою якого була б людина з усіма її різноманітними потребами та інтересами. Це означає визнання провідної ролі соціальних факторів у вирішенні глобальних проблем людства, а відтак – соціальної політики (далі – СП). У ринкових умовах необхідність та можливості реалізації СП, безперечно, визначаються економічною політикою. Водночас дієвість СП визначає параметри економічного розвитку. Такий діалектичний взаємозв'язок між соціальною та економічною політикою актуалізує необхідність дослідження сутності, складових та пріоритетів СП в умовах ринкової економіки.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Наукові і практичні проблеми, пов'язані з визначенням СП, розкриттям необхідності її реалізації в умовах ринкової економіки, відображені у працях таких зарубіжних дослідників, як Й. Андре, М. Бекера, О. Відермана, К. Грільбергера, С. Майбурга, Г. Фукса та ін. У вітчизняній науці питаннями соціальної політики також опікується значна кількість вчених. Зокрема, значні доробки у площині аналітичних досліджень соціальних проблем належать Е. Лібановій. Наукове підґрунтя генезису і особливостей СП в умовах глобалізації та лібералізації економіки складають праці А. Колота. СП регіонального рівня – коло наукових інтересів У. Садової. Проблемами підвищення якості інформаційного забезпечення СП опікується О. Новікова. Окрім того, дослідженням соціальної проблематики займається значна когорта інших вітчизняних науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не заперечуючи значимість наукових доробок вищезазначених учених, все ж їх переважна більшість зосереджує увагу на аналітичних дослідженнях СП, обґрунтуванні напрямів її трансформації. Водночас досі дискусійними в науці залишаються питання теоретичного обґрунтування сутності та складових СП в ринкових умовах. Вагомим доказом такої наукової невизначеності слугує той факт, що Комісія європейських громад у Європейському Союзі обійшла проблему визначення соціальної політики.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та складових СП в ринковій економіці на основі узагальнення існуючих підходів до їх визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально орієнтована діяльність у тих чи інших проявах була присутня в усіх історичних формах організації суспільного життя. За описами Геродота ще в дохристиянські часи підіймалися питання людських цінностей та захисту соціальної справедливості. Немало свідчень про соціальні акції збереглося з епохи княжої доби (знайшли втілення у відомостях про принципи організації поселень, нормах соціального співжиття), козацької держави (знаменувалася вільним соціальним устроєм,

закріпленням громадянських прав), територіальної роздробленості (характеризувалася ліквідацією кріпацтва та завоюванням селянством основних прав і свобод). Не зважаючи на це, тривалий час соціальна діяльність не була чітко окресленою та визначеною у суспільній системі.

З цивілізаційним поступом, розподілом праці, зростанням економічного, виробничого потенціалу все більшу частку функціонального спектра займають соціальні питання. У більш-менш завершеному вигляді, а не у фрагментарному поданні, СП реалізується на межі ХІХ–ХХ ст. Передумовою для цього став перехід розвиненої частини світової спільноти до розуміння необхідності не лише економічного, але й соціального розвитку.

З огляду на такий поступальний історичний процес становлення СП, здавалося б, відповідний термін присутній у науковому обігу вже давно. Однак, насправді, термін «соціальна політика» введений на межі ХІХ–ХХ ст., а в активному науковому обігу знаходиться тільки починаючи з 70-х рр. ХХ ст. Поняття «соціальна політика» в науковий обіг було запроваджено у Франції теоретиком утопічного соціалізму Ш. Фур'є, який наголошував на обов'язках держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. Одна із перших теоретичних концепцій соціальної політики, що виникла на межі ХІХ і ХХ ст. в Німеччині («Союз соціальної політики»), акцентувала увагу на соціальних реформах як основному завданні цієї політики, спрямованої на поліпшення умов життя людей.

Уявлення про сутність і роль СП розвивалися не тільки в західноєвропейських країнах, але й в Україні та Росії. При цьому відмінності у розумінні соціальної політики в цей час значною мірою залежали від ідеологічних засад, існуючих політичних реалій, суспільного та державного ладу. Так, у радянській науковій традиції до 70-х рр. ХХ ст. проблеми, які пізніше стали входити до комплексного визначення СП визначали як «діяльність органів влади та компартії щодо поліпшення добробуту» або «поліпшення соціально-побутових умов життя населення».

У 70-х роках більшість країн зіткнулися з економічною і соціальною кризою, що спричинило інтенсифікацію соціальних орієнтирів в напрямі пошуку балансу між особистою відповідальністю за власне становище і колективною відповідальністю суспільства за якість життя окремої людини. Відтак суб'єкти СП значно розширились, а соціальна відповідальність держави дещо знизилася. Окрім того, якщо раніше СП орієнтувалася на ідеологію «економічного зростання», що забезпечує економічний добробут і перешкоджає масовому безробіттю, то в нових умовах економічне зростання розглядається як необхідна умова соціального добробуту. Безумовно, трансформація парадигми СП призвела до змін у її онтологічному розумінні.

У рамках сучасних наукових досліджень можна виділити декілька основних підходів до визначення «соціальної політики» (табл. 1), серед яких: діяльність; взаємодія; сукупність ідей (положень, підходів); сукупність (система, комплекс) заходів, програм.

Таблиця 1

Основні підходи до трактування соціальної політики

Ключове слово (-а)	Авторське визначення соціальної політики	Автор / джерело
1	2	3
Діяльність	Система цілеспрямованої діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, сукупність принципів, норм, правил, рішень, дій, спрямованих на забезпечення ефективного, оптимального функціонування та розвитку процесів соціального буття.	Скуративський В., Палій О., Лібанова Е. [1, с. 342]
	Діяльність держави та/або суспільства (суспільних інститутів) з представлення інтересів різних соціальних та соціально-територіальних груп у сфері виробництва, розподілу, споживання, які дають змогу узгоджувати інтереси цих груп з інтересами людини та довготерміновими цілями суспільства.	Григорьєва И. [2, с. 26]
	Діяльність держави спрямована на пом'якшення соціальних протиріч ринку.	Е. Баумхайер та А. Шорп [3, с. 38]

1	2	3
Діяльність	Діяльність, орієнтована на соціальні низи – декласовані елементи, маргінальні групи тощо, для того, щоб відгородити забезпечені класи від їхніх домагань шляхом розвитку державної допомоги та суспільної добродійності.	Гилко В.І. [4, с.85]
	Діяльність державних і цивільних інститутів, суспільних груп і окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти за невід'ємного дотримання її цивільних прав і бажань.	Сергієнко О. [5, с.31–37]
	Діяльність та принцип суспільства, які формують спосіб, за допомогою якого воно втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадянами, соціальними закладами.	Беркер С. [6, с.74]
Взаємодія	Система взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, самої особистості щодо життєзабезпечення та розвитку людини.	Сіленко А. [7, с.120]
Сукупність ідей (положень, підходів)	Сукупність науково сформульованих ідей, положень та концептуальних підходів (як довготермінового, стратегічного, так і короткотермінового, тактичного характеру), що поєднується із системою конкретних дій, заходів, важелів, стимулів і механізмів, за допомогою яких практично регулюються соціальні процеси	Мандибура В. [8, с.22]
	Сукупність ідеологічних уявлень суспільства і держави про цілі соціального розвитку та діяльність щодо досягнення соціальних показників, які відповідають цим цілям.	Холостова Е.І. [9, с.21]
Сукупність (система, комплекс) заходів, програм	Система заходів, принципів, рішень, дій держави та інших суспільних суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному історичному етапі його розвитку і спрямована на забезпечення позитивних змін у соціальному просторі.	Скомарохова О.І. [10, с.10]
	Певна орієнтація та система заходів для оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними й іншими групами, створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їх представників.	Бабкін Н.І. [11, с.13]
	Комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад.	Крупнік А.С. [12, с.9]
	Система заходів, принципів, рішень, дій держави та інших суспільних суб'єктів, що сформувалася у суспільстві на певному історичному етапі його розвитку і спрямована на забезпечення позитивних змін у соціальному просторі.	Воронін О.Д. [13, с.317]
	Сукупність різноманітних заходів, форм діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, спрямованих на формування та реалізацію соціальних потреб, що відображають життєво необхідні інтереси людини та суспільства для їхнього матеріального та соціального становища.	Ягодка А.Г. [14, с.27]
	Система управлінських, регуляторних і саморегуляторних рішень, насамперед цілеспрямованої діяльності суб'єктів, які сформовані на певному історичному етапі; програми служби, заходи, спрямовані на соціальні цілі.	Чемерис А.О., Шевчук П.І. [15, с.199]

Значна когорта науковців трактує СП як «діяльність...». Безумовно, СП повинна включати такий активний вектор як діяльнісний. Проте, політика взагалі, і СП зокрема, не зводиться лише до діяльнісного підходу, адже основою такої діяльності є певна ідеологічна компонента. Тобто, трактування СП як «сукупності ідеологічних явищ, положень та концептуальних підходів...» [7, с.22; 9, с.21] не позбавлено змісту. Проте, воно скоріше доповнює діяльнісний підхід до визначення СП, ніж всебічно відображає її сутність. Адже будь-яка ідеологія (концептуальні підходи) залишаються «мертвими» без їх реалізації, яку і забезпечує відповідна діяльність.

Трактування СП як «взаємодії...» не є достатньо поширеним в наукових колах, адже такий підхід не відображає визначальних складових та особливостей СП. Практично будь-який політичний вектор (соціальний, економічний, екологічний) можна розглядати через призму взаємодії відповідних органів, структур та окремих осіб.

Достатньо широке коло науковців сутність СП зводять до «сукупності (системи, комплексу) заходів, програм...». Безумовно, такий підхід є досить обґрунтованим. Проте, з огляду на те, що заходи (програми) є «проміжним» елементом між ідеологією та діяльністю щодо її реалізації, він скоріше орієнтований на означення формального закріплення СП (втілюється в програмах). Тобто, трактування СП як «сукупності заходів, програм...» є похідним від визначення СП як «сукупності ідей...» та «діяльності...».

Таким чином, не заперечуючи можливості використання різних підходів до визначення СП, все ж більш обґрунтованим є її трактування через призму поєднання ідеологічної та діяльнісної компоненти, які доповнюють одна одну та дають системну характеристику.

Поряд з цим, достатньо різні бачення науковців щодо визначення суб'єктів та об'єктів СП. Зокрема, В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова, при визначенні СП чітко не визначають суб'єктів її реалізації, зазначаючи в загальному «суб'єкти соціально-політичного життя» [1, с.342]. Так, І. О. Григор'єва, суб'єктами СП вбачає «державні та/або суспільні інститути» [2, с.26]. Дещо ширшим є підхід О. Сергієнко, відповідно до якого суб'єктами СП є «державні і цивільні інститути, суспільні групи і окремі особи» [5, с.34]. А В. Гилко при визначенні СП взагалі не конкретизує відповідних суб'єктів [4, с.85].

Водночас, Е. Баумхайер в Американській енциклопедії соціальної роботи при визначенні СП виходить з того, що це «діяльність держави...». Цікавим в контексті визначення СП є авторський підхід С. Беркера, відповідно до якого СП визначається як «діяльність та принцип суспільства...» [6, с.74]. Безумовно, кожен авторський підхід має право на існування. Проте, в умовах трансформації СП, зводити суб'єктів її реалізації лише до держави однозначно не можна. Водночас визначати суб'єктом СП суспільство також не варто, адже такий підхід є надто загальним. Достатньо обґрунтованим в контексті трактування сутності СП є визначення її суб'єктами держави, громадсько-політичних інститутів, підприємств та громадян.

При визначенні СП важливо окреслити не лише її суб'єктів, але й об'єкти. Дослідження існуючих підходів до визначення СП засвідчили, що не в усіх них чітко визначено відповідні об'єкти. Уточнюючи об'єкт СП, дослідники або називають безпосередньо соціальну сферу [15], або виділяють її різні елементи: соціальні відносини [6, с.74], соціальні процеси [7, с.22], соціальний простір [10, с.10], соціальні потреби [14, с.27], соціальне буття [1, с.342]. Також існують думки, що об'єктом соціальної політики є соціальний розвиток, відтворення соціальних ресурсів, добробут, соціальна безпека, соціальний потенціал, соціальна структура, задоволення потреб, основні напрямки розвитку суспільства, соціальні проблеми, система соціальних нерівностей, узгодження інтересів соціальних спільнот та ін. Таке різноманіття визначень об'єктів СП, свідчить про значні наукові зусилля щодо їх обґрунтування та відсутність загальноприйнятого підходу.

Все ж до визначення об'єкту СП варто підходити системно, не обмежуючись лише предметом власних наукових інтересів. При цьому об'єкт СП варто чітко відрізнити від цілей та завдань СП, виходити з того, що в класичному розумінні об'єкт будь-якої політики – це те, на що вона спрямована.

Відтак, за широкого підходу, достатньо обґрунтованою є точка зору, яку розділяє більшість науковців, відповідно до якої об'єктом СП є соціальна сфера (СС). При цьому в контексті означення об'єктів СП поняття «соціальна сфера» є синонімічним «соціальному буттю» та «соціальному простору».

У сучасній літературі зустрічаються широке та вузьке трактування поняття «соціальна сфера». У широкому розумінні СС розглядається більшістю вчених-економістів як одна із складових єдиної відтворювальної системи суспільства (інституціональна, виробнича, фінансова і соціальна підсистеми) [12, с.82]. Визначальною характеристикою цього підходу до означення СС є її визначення як елемента суспільного виробництва.

Вузьке трактування СС в основному зводиться до найбільш поширеного поняття, яке подається в наукових і навчальних виданнях, згідно з яким ця сфера охоплює інтереси соціальних груп, націй і народностей, відносини суспільства і особистості, умови праці і побуту, здоров'я та дозвілля. Саме у цій сфері реалізуються результати економічної діяльності, які стосуються життєвих інтересів людини.

З огляду на взаємозв'язок соціальної та економічної політики держави, серед великого різноманіття визначень СС доцільно зупинитися на її трактуванні в рамках широкого підходу як складової відтворювальної системи. Поряд з цим, для зменшення невизначеності щодо означення меж СС, доцільно конкретизувати її складові. Логічна декомпозиція СС та узагальнення існуючих підходів до визначення об'єктів СП дозволили структурувати складові СС (рис. 1).

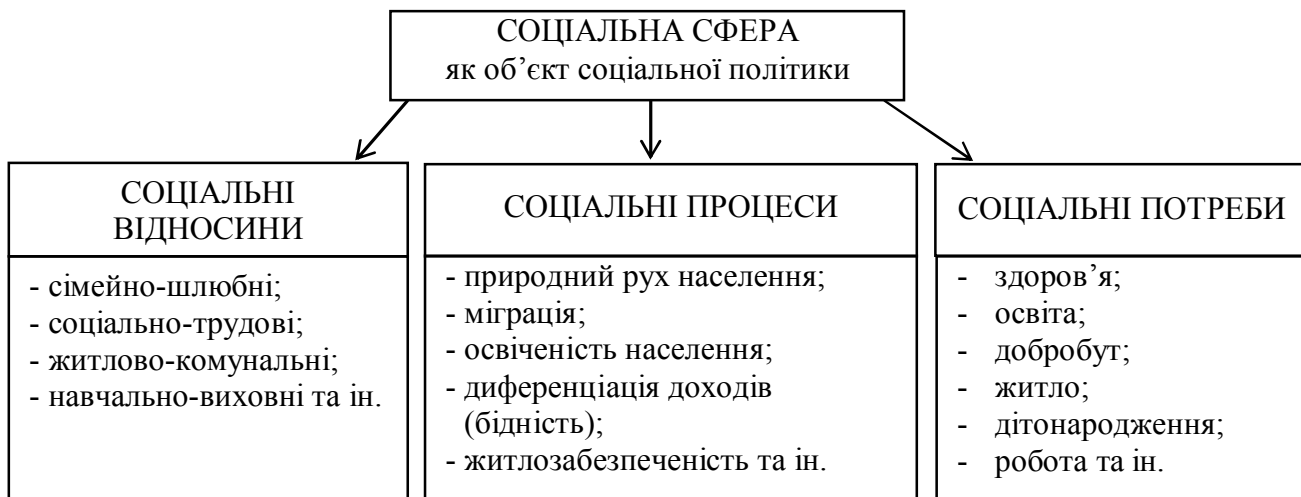

Рис. 1. Складові соціальної сфери як об'єкту соціальної політики

Головними складовими СС як об'єкту СП є соціальні відносини, соціальні процеси та соціальні потреби, які діалектично взаємодіють між собою.

Соціальні відносини, як елемент СС, відображають комплекс взаємозв'язків, які виникають у суспільстві між людьми, соціальними групами в процесі їх життєдіяльності (формування сім'ї, трудова діяльність тощо). При цьому головне завдання СП в частині регулювання соціальних відносин полягає в забезпеченні їх безконфліктності.

Соціальні процеси як складова СС являють собою послідовну зміну соціальних станів та дій (народження, смерть, формування доходів, освіченість тощо). Безумовно, пріоритетне завдання СП полягає в забезпеченні регульованості соціальних процесів відповідно до визначених завдань.

Соціальні потреби як невід'ємна складова СС відображають вираз або вияв соціальних очікувань та запитів осіб і соціальних груп у суспільстві на певному рівні його розвитку. При цьому завдання СП в частині регулювання соціальних потреб полягає у їх задоволенні. На жаль, на сьогоднішній день не повною мірою задовільняється ціла низка важливих соціальних потреб (у житлі, достатньому рівні життя, охороні здоров'я, безпечному довкіллі, безкоштовній освіті тощо). Основна причина неповної задоволеності соціальних потреб полягає у тому, що основним механізмом їх фінансування залишається бюджетний. Використовуючи бюджетні ресурси, держава намагається забезпечити найбільш актуальні потреби соціального змісту – стипендіальне забезпечення, соціальні допомоги, пенсійні виплати. Проте, бюджетний дефіцит є стримуючим чинником соціального розвитку. Не зважаючи на це, все ж в умовах обмеженості фінансових ресурсів зводити завдання СП до мінімізації соціальних потреб не є гуманним.

Цілі СП у розрізі складових СС в комплексі формують основний вектор СП, що спрямований на соціальний (людський) розвиток.

Таким чином, дотримуючись вищенаведеної критеріальної бази, під соціальною політикою доцільно розуміти систему ідеологічних уявлень та ціленаправлену діяльність держави, громадсько-політичних інститутів, підприємств та окремих громадян на соціальну сферу для забезпечення безконфліктності соціальних відносин, урегульованості соціальних процесів та задоволення соціальних потребв цілях соціального (людського) розвитку (рис. 2).

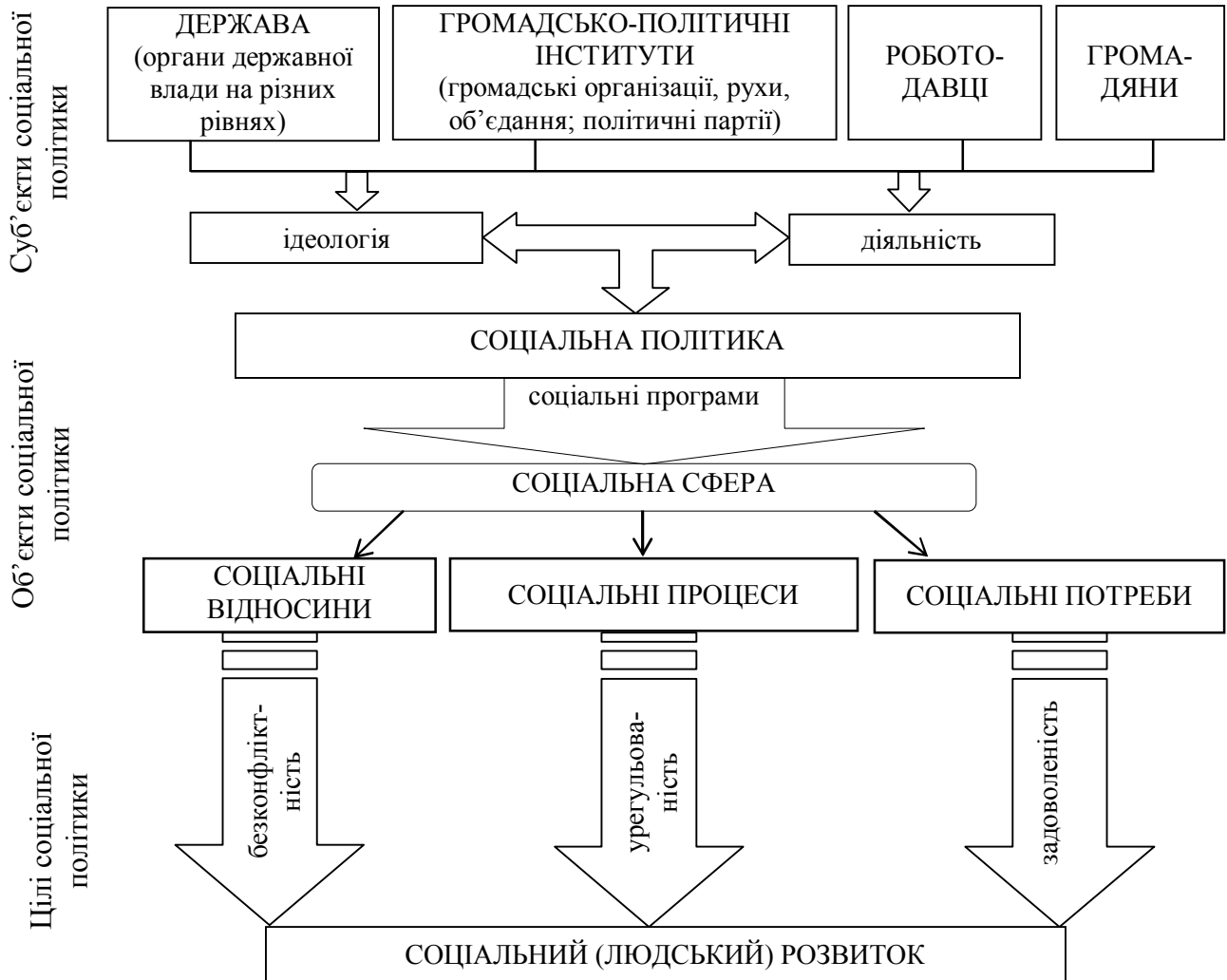

Рис. 2. Складові та цілі соціальної політики

Отже, варто зазначити, що СП тісно пов'язана з економічною політикою (не дарма наукова дискусія відносно співвідношення між ними триває). Відтак, важливе завдання держави полягає в тому, щоб узгодити соціальні та економічні пріоритети в рамках єдиної соціально-економічної політики. На жаль, СП в Україні протягом останніх років характеризується спонтанністю та безсистемністю. Для владних структур вона перетворилася на популістський засіб електорального впливу, що часто суперечить напряду економічних реформ і можливостей. По суті СП в сучасних умовах розвитку держави зводиться до нейтралізації проявів соціальної напруги, що є наслідком відсутності узгодженої концепції соціально-економічного розвитку держави. Необхідною передумовою формування в Україні соціальної політики європейського типу є гармонізація усієї системи суспільних відносин, розбудова моделі реального економічного прогресу та соціальної динаміки.

Висновки і перспективи подальших розробок. Тривалий час соціальна діяльність не була чітко визначена в суспільній системі. Лише на межі XIX–XX ст. СП реалізується у завершеному вигляді. Протягом усього періоду становлення та розвитку СП змінювалися

підходи до її онтологічного розуміння. У рамках сучасних наукових досліджень можна виділити декілька основних підходів до визначення «соціальної політики», серед яких: діяльність; взаємодія; сукупність ідей; сукупність заходів. Більш обґрунтованим є її трактування через призму поєднання ідеологічної та діяльнісної компоненти. Суб'єктами СП є держава, громадсько-політичні інститути, роботодавці та громадяни. Об'єктом СП є соціальна сфера. У розрізі основних складових соціальної сфери цілями СП є: безконфліктність соціальних відносин; урегульованість соціальних процесів та задоволеність соціальних потреб. У широкому розумінні кінцевою ціллю СП є соціальний (людський) розвиток.

На думку авторів статті, активізація досліджень у соціальній сфері в ринкових умовах повинна стати одним із пріоритетних завдань соціально-економічних досліджень. Відтак, перспективами подальших наукових розробок є визначення механізмів та структурних складових соціальної політики, оцінювання їх ефективності.

Список використаної літератури

1. Скуратівський В. А. Соціальна політика: [навч. посіб.] / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К.: УАДУ, 1997. – 364 с.
2. Григорьева И. Социальная политика и социальное реформирование в России в 90-х годах / И. Григорьева. – СПб. – 1998. – С. 20–31.
3. Тамм А. Є. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі: [навч. посіб.] / А. Є. Тамм, В. О. Ріяка. – Харків: Видавець А. І. Шуст. – 2002. – 307 с.
4. Гилко В. І. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку Одеського регіону / В. І. Гилко, Л. І. Кормич, Е. А. Гансова. – Одеса: ОРІДУ, 2005. – 512 с.
5. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 31–37.
6. Баркер С. Словарь социальной работы: [пер. с англ.] / С. Баркер. – М.: Наука. – 1994. – 345 с.
7. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві / А. Сіленко // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 118–128 с.
8. Мандибура В. Соціальна політика держави та її структурні складові / В. Мандибура // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 7. – С. 21–23 с.
9. Холостова Е. И. Социальная политика / Е. И. Холостова. – М.: ИНФРА-М. – 2001. – 204 с.
10. Скомарохова О. І. Соціальна політика та соціальний захист економічно активного населення України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці та соціальна політика» / О. І. Скомарохова. – К., 1998. – 18 с.
11. Бабкін Н. И. Основы социальной работы: учеб. для вузов / [Н. И. Бабкин и др.]. – М.: ИНФРА-М. – 1997. – 368 с.
12. Крупнік А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства: [монографія] / А. С. Крупнік. – Одеса. – 2002. – 169 с.
13. Воронін О. Д. Завдання і можливості соціальної політики на сучасному етапі демократичних реформ в Україні / О. Д. Воронін // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.; Миколаїв. – 2004. – Вип. 5. – С. 316–324.
14. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: [навч. посіб.] / А. Г. Ягодка. – К.: КНЕУ. – 2000. – 232 с.
15. Місцеве самоврядування. Кн. 1: Організація роботи сільського, селищного голови / [А. О. Чемерис, П. І. Шевчук, П. Ф. Гураль та ін.]. – Львів: Ліга-Прес. – 2002. – 320 с.

Прийнято до друку 15.01.2013